

УДК 791.635-051Мик:39(477)

МЕЛЕНЧУК ОЛЬГА

кандидатка філологічних наук, асистентка кафедри української літератури Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

MELENCHUK OLHA

a Ph.D. in Philology, an assistant of the Department of Ukrainian Literature at Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Бібліографічний опис:Меленчук, О. (2021) Традиційна культура як основа творчого феномену Івана Миколайчука. *Народна творчість та етнологія*, 4 (392), 88–93.Melenchuk, O. (2021) Traditional Culture as the Basis of Ivan Mykolaichuk Creative Phenomenon. *Folk Art and Ethnology*, 4 (392), 88–93.

ТРАДИЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВА ТВОРЧОГО ФЕНОМЕНУ ІВАНА МИКОЛАЙЧУКА

Анотація / Abstract

У статті зроблено акцент на проблемі побутування народної традиційної культури у кінотворчості режисера, актора і сценариста І. Миколайчука. На основі біографічних даних та проаналізованих кіномистецьких робіт І. Миколайчука, зокрема детального огляду фільмів під його режисурою – «Вавілон ХХ» (1979), «Така пізня, така тепла осінь» (1981), кінострічок за сценаріями митця, зокрема «Білий птах з чорною ознакою» (1971) та на основі зіграних численних ролей докладніше простежено і узагальнено особливості використання фольклорно-етнографічних матеріалів, їхнє змістовно-смісловне наповнення.

У кінофільмах «Вавілон ХХ», «Така пізня, така тепла осінь», «Білий птах з чорною ознакою» наявне сплетіння уснопоетичної творчості, образотворчого, музичного, хореографічного елементів народного мистецтва з багатою етнографічною спадщиною українського народу. У зазначених кінострічках простежено важливі складові частини духовно-практичної діяльності та звичаєво-побутової культури українців. А це багатство та різнобарвність гуцульського вбрання, нагрудні жіночі прикраси, ткани килими, різьблені тарелі, вишивані рушники, писані на дереві ікони, картини народного мистецтва, предмети побуту, зброї, архітектурні споруди, побут народної житлової архітектури, звичаї, обряди – усе, що нині складає нематеріальну культурну спадщину й вказує на багату духовно-практичну діяльність українців, їхнє особливе світосприймання.

Важливу роль у кінофільмах за участю І. Миколайчука, що розкривають мистецький задум творця кінокартин, відіграє художня образність та символи. Орнітологічні образи-символи лелек, журавлів, лебедів; зооморфні (цап, кінь, лоша, віл, кіт, пес тощо) пояснюють не лише назву кінострічки, а й створюють своєрідний підсилювальний ефект. Також широко представлена обрядово-звичаєва традиція (елементи Святого вечора, Водохреща, весілля, похорону, маланкування).

З погляду сьогодення кожна творча робота кінорежисера і сценариста І. Миколайчука є справжнім кіношедевром, що занурює глядача у світ української народної культури, представленої багатим фольклорним та етнографічним матеріалом.

Ключові слова: митець, кінофільм, автентичний, фольклорний, етнографія, побут, традиції.

The problem of the existence of folk traditional culture in the filmmaking of director, actor and script-writer I. Mykolaichuk is emphasized in the article. The peculiarities of usage of folklore and ethnographic materials, their content and sense on the basis of biographical data and analyzed cinematographic works of I. Mykolaychuk are considered and generalized in detail. Especially a thorough review of films directed by him – *Babylon XX* (1979), *Such Late, Such Warm Autumn* (1981) – and scripted by the artist, in particular *The White Bird Marked with Black* (1971) is submitted.

There is an interlacement of oral poetical works, visual art, music, choreographic elements of folk art with the rich ethnographic heritage of the Ukrainian people in the films *Babylon XX*, *Such Late, Such Warm Autumn*, *The White Bird Marked with Black*. Important components of spiritual and practical activity and customary culture of Ukrainians are followed in these films. And this is the richness and diversity of Hutsulian clothing, breast women's jewelry, woven carpets, carved plates, embroidered towels, icons painted on wood, folk art paintings, household items, weapons, architectural structures, life of folk housing architecture, customs, rituals, everything, which now constitutes an intangible cultural heritage and indicates the rich spiritual and practical activities of Ukrainians and their special world perception.

Artistic imagery and symbols are of a great importance in the films with the participation of I. Mykolaichuk, which reveal the artistic idea of the filmmaker. Ornithological images-symbols in the form of storks, cranes, swans; zoomorphic (goat, horse, foal, ox, cat, dog, etc.) explain not only the name of the film, but also create an original amplifying effect. Also the ritual and customary tradition (elements of Holy Evening, Epiphany, wedding, funeral, Malanka) are represented widely.

From the today's point of view, every creative work of I. Mykolaichuk as a film director and script-writer is a real masterpiece of filmmaking, which immerses the audience into the world of Ukrainian folk culture, represented by rich folklore and ethnographic material.

Keywords: artist, film, authentic, folklore, ethnography, life, traditions.

Постановка проблеми. Про видатного митця українського кінематографу, лауреата Шевченківської премії (1988) Івана Миколайчука (1941–1987) написано чимало праць, у яких розглянуто окремі аспекти біографії та феномену його творчої багатомірності. Привертають увагу наукові дослідження Є. Антонюк-Гаврищук, Л. Брюховецької, Л. Ворониної, Н. Капельгородської, К. Степаненко, С. Тримбача, мемуарні джерела та науково-популярні публікації в різноманітних періодичних виданнях, що налічують близько тисячі одиниць. Найдокладніша картина життєвої і творчої долі представлена в наукових розвідках українського кінокритика, заслуженої працівниці культури України Л. Брюховецької, насамперед у праці «Іван Миколайчук» (2004, 2007). Художня інтерпретація творчої біографії І. Миколайчука втілена у романі в новелах «Чорторійські марева-видіння» (2019) українського письменника та видавця М. Лазарука. Попри широке розмаїття бібліографічних джерел, недостатньо вивченим залишається питання побутування традиційної культури у творчому вимірі І. Миколайчука. Винятком тут є хіба що деякі статті К. Степаненко (Ямборської), присвячені використанню народнопісен-

ного і музичного фольклору в кінематографічній спадщині митця («Народний пісенний фольклор у кінотворчості Івана Миколайчука» (2018), «Музичний фольклор як невід'ємна складова кінотворчості Івана Миколайчука» (2018) тощо) та подана на здобуття кандидатського ступеня дисертація «Фольклорні традиції в українському кінематографі 1960–2010-х років» (2021). **Мета дослідження** – докладніше простежити елементи народної культури в кінотворчості І. Миколайчука, з'ясувати вплив фольклорно-етнографічної традиції на розвиток кіномистецтва в другій половині ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Українська поетична душа І. Миколайчука, творчий геній якого виростав на животворній народній основі та формувався на традиціях народного мистецтва, органічно влітається у потужний пласт української культури, що із часової відстані все більше виявляється своєю неповторністю, багатогранністю та ментальною глибиною.

Як слушно зауважила дослідниця життєвої і творчої долі Івана Миколайчука Л. Брюховецька, упродовж усього життя він «залишався частиною світу, де виріс» [1, с. 7]. Народжений на Буковині, у підкарпатському селі Чорторія, І. Миколайчук гене-

тично увібрав те найкраще, що, крім природного обдарування, дало йому змогу, завдяки невсипущій праці, піднятися на вершину власного таланту.

Українська народна пісня, яка ще змалку підкорила серце хлопця, допомагала йому заспівати так, що його почув увесь світ. У кожній своїй іпостасі – як кіноактор, режисер, сценарист – Іван Миколайчук постав в усій широті й простоті, колоритно і геніально. У книзі споминів українського літературознавця і кінокритика Романа Корогодського «Брама світа. Шістдесятники» (2009) читаємо: «Так, Іван Миколайчук – це природа, стихія, дитина Неба. Та він мав ще талант людський – саморозвитку, самовдосконалення. <...> Він мав добре перо, розумівся на психології творчості, на тонкощах розбудови чи то цілісного твору, чи то композиції ролі. І, напевно, композиції свого життя» [3, с. 625].

Інваріантність внутрішньої природи психологічного світу митця І. Миколайчука розкривається, головню, через абсолютні смисли живої фольклорно-етнографічної традиції. І тому пошуки власного «я», пізнання себе реалізується в нього через гармонію та постійну взаємодію з довкіллям, через тонку естетику народної культури, яка нуртувала в його естві та стала основою творчої харизми. «Він стати артистом був уже готовий, я сказав би, – зауважує Д. Павличко, – від чотирьох літ, уже в чотири роки грати міг кого завгодно. Тому що він уже був естетично готовий. Він сприйняв від своїх земляків, своєї родини, своєї матері, від своїх братів дальших і ближчих благородну поведінку людської душі...» [5, с. 472].

І. Миколайчук майстерно адаптував народну художню творчість в український кінематограф, що справило не лише позитивний вплив на розвиток кіномистецьких процесів в Україні, а й сприяло вихованню в багатьох людей національної свідомості. У цьому зв'язку доречно згадати висловлювання видатного письменника сучас-

ності, Героя України Дмитра Павличка, який у третьому томі «Спогадів» (2017) подав синхронні записи свого виступу про Івана Миколайчука, виголошеного у фільмі «Тризна» режисера Василя Вітра: «Він мислив Україною і світом. Він мислив про людство і шукав основ, на яких воно стоїть. Він знаходив національну свідомість, національну незалежність і національну правду, як основу духовності людства. Він підійшов близько до цієї теми. І цю тему він хотів розкрити у своїх сценаріях, у своїх записах...» [5, с. 473].

Помітно нуртує народна стихія у режисерських роботах І. Миколайчука – «Вавилон ХХ» (1979), «Така пізня, така тепла осінь» (1981) та в кінострічках за його сценаріями, зокрема в таких, як «Білий птах з чорною ознакою» (1971), не кажучи вже про виразний національний психотип його героя у зіграних ним численних ролях.

У кінотворчості І. Миколайчук використовував кожен нагоду не лише розповісти, наскільки унікальною є гуцульська культура, показати мальовничі куточки рідного краю, а й зробити його мешканців героями кінострічок. Йдеться про фільм «Така пізня, така тепла осінь» (автори сценарію І. Миколайчук та В. Коротич; постановка І. Миколайчука), у створенні якого були задіяні жителі буковинських сіл Чорторія, Брідок, Бросківці чи про участь буковинців, зокрема відомої нині письменниці, лауреатки Шевченківської премії 2005 року Марії Матіос, у масовій сцені весілля, показаній у кінострічці «Білий птах з чорною ознакою». Не забуваймо, що й музичне оформлення фільму забезпечив народний оркестр села Глиниця, а щодо етнографії консультував творчу групу відомий буковинський краєзнавець, фольклорист, збирач старожитностей Іван Снігур.

Варто відзначити переплетення в кінофільмі фольклорної традиції, образотворчого, музичного, хореографічного елементів народного мистецтва з етнографічним складником. А це багатство костюмів – бар-

висті народні гуцульські строї (квітчасті хустки, вишивані бісером та нитками сорочки, запаски, кептарі, сардаки, смушеві шапки, кресані, вінок з ковилою), а ще жіночі прикраси, ткані килими, різьблені тарелі, вишивані рушники, ікони, писані на дереві, картини народного мистецтва, предмети побуту, зброя, архітектурні споруди, інтер'єр та екстер'єр селянських хат, звичаї, обряди, усе, що нині складає нематеріальну культурну спадщину й свідчить про багату духовно-практичну діяльність українців, їхнє особливе світосприймання. У 60–70-х роках ХХ ст. в українському кінематографі спостерігається помітна зацікавленість українською культурою, її історією, традиціями і звичаями, відповідно, тяжіння до етнографічного матеріалу – одна з головних ознак українського поетичного кіно, творцем якого був І. Миколайчук.

Багатство гуцульського вбрання можна спостерегти в кінострічці «Білий птах з чорною ознакою», коли святкують гуцульське весілля, а у фільмі «Така пізня, така тепла осінь», коли чоловіки та жінки у народних строях зустрічають на летовищі Михайла Руснака та його онучку Орісю, що прилетіли з Канади. Дівчина, вражена різнобарв'ям костюмів, запитує в одної з жінок, чи та сама вишивала сорочку.

Ознакою гуцульської звичаєвої культури є епізод, коли Орісю везуть у село в кузові вантажної машини, прикрашеному тканим гуцульським килимом та деревцями. У гуцулів обрядове деревце виконувало сакральну функцію. Традиція його прикрашання була пов'язана з важливими у житті людини подіями (іменини, весілля, похорони). У фільмі «Така пізня, така тепла осінь» присутністю сакрального деревця підкреслено, що зустрічають дорогих гостей.

Крім того, мистецький задум творця кінокартин розкривається через художню образність та символи. Орнітологічні образи-символи лелек, журавлів, лебедів пояснюють не лише назву кінострічки, а й створюють своєрідний підсилювальний ефект. Наприклад,

наскрізним символом у кінофільмах І. Миколайчука є міфологічний образ лелеки. У народній культурі бусла (бузька, бусля або чорногуза) вважають Божою птахою, а господарське обійстя, де є гніздо лелеки, – щасливим та застрахованим від «великої тучі з бурею» (за В. Войтовичем) [2, с. 406]; водночас птах за принесену йому шкоду може помститися.

У фільмі «Білий птах з чорною ознакою» цей символ-образ з'являється кілька разів, чим насамперед підкреслено символіку назви картини. А в ній наявні фольклорні елементи, зокрема використано легенду про походження лелеки, яка раніше була людиною, але за непослух Бог перетворив її на птицю. Йдеться про епізод, коли Катерина Дзвонариха, запобігаючи вчинкові Георгія, який хотів зруйнувати гніздо птахів, що звили його на їхній хаті, сказала: «Людина посягнула на тайну Бога, і прорік Бог: “Станеш ти птахом білим з ознакою чорною. І поки не визбираєш зі світу весь бруд, не поверну тебе в людину”. І відтоді ходять лелеки по болотах, по смітниках світу і знищують зло, яке колись самі заподіяли» [7]. А ще мається на увазі народне повір'я про пташине яйце, яке, якщо його вигрівати під пахвою впродовж семи днів, то, мовляв, можна вигріти власного дідька.

Лелека зі зламаним крилом, якого тримає старець Мелетій у кінофільмі «Така пізня, така тепла осінь», наче увиразнює фізичне каліцтво його тимчасового господаря. Проводжаючи Михайла Руснака із села, Мелетій промовляє: «Слабий він, а слабих і птахи у вирій із собою не беруть. А йому теж треба було б туди десь, за океани, але там, за океаном, дужих, моцних треба» [9]. Образ лелеки, що ширяє в небесних просторах, з'являється тоді, коли Михайло прилітає з Канади додому, що символізує його повернення. Єднання з рідним краєм показано в образі онучки Орісі, яка босими ногами ступає по землі.

Кінофільм «Вавилон ХХ» (1979) за мотивами роману В. Земляка «Лебедина згря»

закінчується символічним кадром, коли два білих лебеді плавають в ополонці, вирізаній у формі хреста; вони уособлюють не лише вірність, любов до рідної землі, а й духовне начало, зв'язок неба і землі, є символом вічності, неперехідності.

Невипадковою, такою, що сталася одразу після смерті Івана Миколайчука, бачиться поява лебедів на озері в його рідному селі Чорторія, названих у народі «Івановими лебедями». Цей факт опоетизовує у своєму романі «Чорторійські марева-видіння» М. Лазарук. У завершальній новелі «Таїна лебедина» письменник дещо гіперболізовано малює уявну картину прибуття птахів: «Й осінь побачила, як наперший став, котрий найближче до Чорторії, в якому вода не прогрівається навіть літньої спеки до 3-4 градусів, тому й не замерзає зимової хуги, одне за одним почали приземлятися велетенські білі лебеді з рожевими дзьобами, довжелезними шиями. А ще вони мали отакенні крила, під одним змахом якого пів землі ховається, а пів – чекає на друге крило. <...> Сідаючи пара за парою, так щільно прикривали плесо, що й притихлої води не було видно. Міцно вгніздившись, відчуваючи розігрітим тілом усе плесо, пара за парою, а з ними й усі розніжені кралі-лебідки, гордо підносили високо начеплені голівки з рожевими дзьобами, весело викручуючи на всі боки і раз по раз занурюючи їх у воду, промовляли самими заокругленими очима: “Ох, як тут славно, ох, як тут фай-й-й-но!” Недарма ж і брат наш Іванко-Нуцко не любив покидати ці плесароздолля. <...> Ось він рай, який тобі ще потрібен» [4, с. 204].

Підсилювальну функцію у кінофільмах І. Миколайчука виконують зооморфні образи: цап, кінь, лоша, віл, кіт, пес тощо. Промовистим є образ цапа філософа Фабіяна у кінострічці «Вавилон ХХ». У давньослов'янській міфології цапа вважали чортовим створінням та пов'язували його з потойбічним світом, а ще простежували безпосередній його зв'язок із богами. Промовиста й поява лошати у фіналі «Білого

птаха з чорною ознакою», що також є посередником між небесним та підземним світами.

У кінематографі І. Миколайчука наявне широке використання фольклорної творчості, бо знав він силу-силенну народних пісень, особливо лягали на душу пісні козацькі та стрілецькі. За словами Л. Брюховецької, «активне застосування фольклору в кіно мало й концептуальне значення. Він засвідчив поворот митців до цінностей, які в масштабах глобальних, цивілізація почала втрачати. Загрозу втрати й необхідність зберегти їх усвідомлювала українська інтелігенція» [1, с. 225–226]. Тому для І. Миколайчука багато важило автентичне мистецтво. У кінофільмах за участю митця звучать українські народні пісні «Там за лісом, за лугом...», «Ішло дівча лучками...», «Ой летіли журавлі, сіли собі край ріллі», «Причесався, прилизався...», «Ой у світі величезнім страшна битва була...», коломийка «Ой кувала зозулечка, далеко її чути...», колядка «Небо і земля нині торжествують», пісні літературного походження на слова Б. Лепкого («Чуеш, брате мій...»), К. Малицької («Чом, чом, чом, земле моя...») тощо, мелодії троїстих музик, відтворено народні танці, показано звичаї та обряди (Святий вечір, Водохреща, весілля, похорон, маланкування).

Обряд поховання відтворено у кінофільмі «Вавилон ХХ». Вражають кадри, де везуть покійника на возі й крупним планом знято спрацьовані руки померлої зі свічкою і чорнобривцями, що обсіли бджоли, як символ матері-трудівниці, а також своєрідний ритуальний танець біля розкопаної могили.

Примітно, що в кінофільмі «Така пізня, така тепла осінь» сюжет розгортається на контрастах. Приміром, відбувається святкування буковинського весілля (танцюють світилки зі свічками, інші гості), а водночас йде похоронна процесія: несуть покійника – символічне співіснування двох світів – живих і померлих. Спостерігається контрастування й у відтворенні елементів різдвяного святкування, коли полем ідуть маланкарі, учас-

ники Вашківцевої Переберії, а за ними – Дід Мороз і Снігуронька, чим підкреслено співіснування давніх традицій і новочасних віань (символічність фрагмента підкреслюють розкидані на снігу маски).

Висновок. Неабияк слушними залишаються досі слова Р. Корогодського: «Про Івана Васильовича багато писали, говорили, зробили фільм. І все-таки ми всі – його боржники. Так, ми всі його боржники. Дивовижна постать жила між нас. І творила. Час заносить піском забуття навіть видатні постаті. На жаль, ми приречені згадувати їх лише з

нагоди круглих дат. Чомусь впевнений: коли буде справжня Україна – буде й нова хвиля любови до Івана Васильовича Миколайчука, видатного майстра, людини великої душі, українця» [3, с. 623]. Як видно, режисер і сценарист І. Миколайчук, славетний буковинець з гуцульською душею, прагнув сповна занурити глядача у світ української народної культури, широко залучаючи фольклорні та етнографічні матеріали. Відповідно, його кіномистецькі шедеври головно базувалися на тривкій національній основі, що відповідало насамперед внутрішній природі митця.

Джерела та література

1. Брюховецька Л. Іван Миколайчук. Київ : КМ Академія, 2004. 272 с.
2. Войтович В. Антологія українського міфу: Тотемні міфи : у 3 т. Т. 2 / Зібрав та упоряд. В. Войтович. Тернопіль : Навчальна книга – «Богдан», 2006. 608 с.
3. Корогодський Р. Брама світла: Шістдесятники / упоряд. М. Коцюбинська, Н. Кучер, О. Сінченко. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2009. 656 с.
4. Лазарук М. Чорторийські марева-видіння : роман у новелах. Чернівці : Друк Арт, 2019. 208 с.
5. Павличко Д. Спогади. Київ : Ярославів Вал, 2017. Т. 3. 496 с.
6. Степаненко К. Фольклорні традиції в українському кінематографі 1960–2010-х років : дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01 / Київський національний університет культури і мистецтв. Київ, 2021. 189 с.
7. Фільм «Білий птах з чорною ознакою». URL : <https://megogo.net/ua/view/12921-biliy-ptah-z-chornoju-oznakoju.html>. (Дата звернення: 12.06.2021).
8. Фільм «Вавілон ХХ». URL : <https://megogo.net/ua/view/13028-vavilon-xx.html>. (Дата звернення: 12.06.2021).
9. Фільм «Така тепла, така пізня осінь». URL : <https://megogo.net/ua/view/17404-taka-piznya-taka-tepla-osin.html>. (Дата звернення: 12.06.2021).

References

1. BRIUKHOVETSKA, Larysa. *Ivan Mykolaichuk*. Kyiv: KM Academy, 2004, 272 pp. [in Ukrainian].
2. VOITOVYCH, Valeriy. *Anthology of Ukrainian Myth: Totemic Myths: In Three Volumes*. Vol. 2. Collected and compiled by Valeriy VOITOVYCH. Ternopil: A Teaching book "Bohdan", 2006, 608 pp. [in Ukrainian].
3. KOROHODSKYI, Roman. *Gate of Light: The Sixties*. Compiled by Mykhailyna KOTSIUBYNska, Natalia KUCHER and Oleksiy SINCHENKO. Lviv: The Publishers of Ukrainian Catholic University, 2009, 656 pp. [in Ukrainian].
4. LAZARUK, Myroslav. *Czartoryski Mirages-Visions: Novel in Short Stories*. Chernivtsi: Druk Art, 2019, 208 pp. [in Ukrainian].
5. PAVLYCHKO, Dmytro. *Memoirs: In Six Volumes*. Kyiv: Yaroslaviv Val, 2017, vol. 3, 496 pp. [in Ukrainian].
6. STEPANENKO, Kateryna. *Folklore Traditions in Ukrainian Cinematography of the 1960s – 2010s: A Ph.D. Thesis in Art Studies*. Speciality 26.00.01. Kyiv National University of Culture and Arts. Kyiv, 2021, 189 pp. [in Ukrainian].
7. Film *The White Bird Marked with Black* [online] Available from: <https://megogo.net/ua/view/12921-biliy-ptah-z-chornoju-oznakoju.html> (accessed June 12, 2021) [in Ukrainian].
8. Film *Babylon XX* [online] Available from: <https://megogo.net/ua/view/13028-vavilon-xx.html> (accessed June 12, 2021) [in Ukrainian].
9. Film *Such Late, Such Warm Autumn* [online] Available from: <https://megogo.net/ua/view/17404-taka-piznya-taka-tepla-osin.html> (accessed June 12, 2021) [in Ukrainian].